

ISSN 2411-345X (Print)
ISSN 2415-7198 (Online)

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

**МІЖНАРОДНІ
ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ:
НАУКОВІ ПОШУКИ
І ЗНАХІДКИ**

МІЖВІДОМЧИЙ ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ЗАСНОВАНИЙ 1991 р.

Випуск 26

Київ – 2017

МЕТОДОЛОГІЧНІ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ СТУДІЇ

УДК 94(4)(930.253:262.13)

Назар Заторський

докторант богослов'я, Університет м. Фрібур
Av. de l'Europe 20, CH-1700 Fribourg, Швейцарія
E-mail: o_nazarij@yahoo.de

ПОСОЛЬСТВО ДО ПАПИ СИКСТА IV З ПОСЛАННЯМ МИСАЇЛА У СВІТЛІ ДЕЯКИХ ДОКУМЕНТІВ ВАТИКАНСЬКОГО ТАЄМНОГО АРХІВУ

У статті проаналізовано всі відомі на сьогодні згадки та докази на користь того, що посольство до папи Сикста IV з посланням Мисаїла відбулося, та доведено їхню непереконливість або й хибність. Автор відслідковує джерела, на підставі яких постали хибні тлумачення, та шляхи їх розповсюдження в українській, польській та частково російській історіографіях.

Ключові слова: «Послання Мисаїла», посольство до папи Сикста IV, Ян Сакран, *Elucidarius errorum ritus Ruthenici*, рукопис Arm. XXXII 21.

Nazar Zatorskyi

Doctoral Student at the University of Fribourg
Av. de l'Europe 20, CH-1700 Fribourg, Switzerland
E-mail: o_nazarij@yahoo.de

THE EMBASSY TO THE POPE SIXTUS IV WITH THE EPISTLE OF MISAEL IN THE LIGHT OF SOME DOCUMENTS FROM THE VATICAN SECRET ARCHIVES

The article considers the Epistle of Misael to the Pope Sixtus IV of 1476, which was first published by the Uniate metropolitan Hypatius Potij in 1605. Though its authenticity was definitely proved only at the end of 20th century, the fate of this letter, particularly with regard to the envoys who allegedly

brought the charter to Pope Sixtus IV, has been discussed from the moment of its first edition until today. However, no special research was made concerning existing theories about this embassy. The article aims to fill this gap. A particular attention is paid to the thesis of the first publisher of the charter, who considered the noble Ruthenian Ivan Soltan and the Chancellor of the Great Duchy of Lithuania Jakub as the envoys with the Epistle of Misael.

The author demonstrates that the title of the document, which appeared in the first edition of 1605, had been lacking in the original manuscript (now lost) and was invented by metropolitan Hypatius Potij. He presents the ways by which Potij's thesis about two envoys to Pope Sixtus IV was spread in the Ukrainian and Polish historiography of the 17th through 19th centuries. The author also examines another source about two envoys with Misael's charter to Pope Sixtus IV — *Elucidarius errorum ritus ruthenici* by Jan Sacran, edited at the beginning of the 16th century, to which Mykhailo Hrushevsky and other scholars referred, and shows that this document was a source of misrepresentation, wherefrom the idea of two envoys with the Epistle of Misael to Pope Sixtus VI derived. Based on a false quotation of *Elucidarius*, this idea is still circulating in the contemporary Ukrainian historiography. Therefore, this article is to correct these fallacious ideas of the embassy with Misael's charter to Pope Sixtus IV. In addition, the author identifies one of the written sources, to which Jan Sacran referred in his treatise. He also traces back some 20th century erroneous ideas of the authorship of the Epistle of Misael that partially exist in the Ukrainian historiography even today. Finally, the article is supplemented by a report from Codex Arm. XXXII 21 from the Vatican Secret Archives that sheds light on the personality of Alexander Soltan, one of the alleged envoys with Misael's charter. The author analyzes the content of the Codex Arm. XXXII 21 and argues the significance of this document in the solution of the question whether the embassy to Pope Sixtus IV has ever taken place.

Keywords: Epistle of Misael, embassy to the pope Sixtus IV, Jan Sacran, *Elucidarius errorum ritus Ruthenici*, manuscript Arm. XXXII 21.

Укладене 1476 р. «Послання Мисаїла до папи Сикста IV», опубліковане вперше митрополитом Іпатієм Потієм 1605 р., викликало категоричне несприйняття в лавах православних полемістів, які вважали послання підробкою, виготовленою уніатами для доведення давності унії у Київській митрополії. Однак знахідки кінця ХХ ст. показали, що така позиція була цілком хибною: наприкінці 1970-х рр. у Смоленському обласному краєзнавчому музеї виявлено повний список «Послання Мисаїла», датований 1520-ми рр., себто задовго до підготовки та втілення в життя Берестейської унії 1596 р. Публікуючи у 1987 р. інформацію про це

відкриття, Г. Семенченко зауважив: «Наявність нашого, значно ранішого списку цієї пам'ятки, та списку початку XVI ст. у Державному історичному музеї, Синод. 700, знімає останні сумніви щодо її автентичності»¹. Відтак наявний у збірнику Синод. 700 уривок послання Мисаїла був надрукований у 1992² та 2002³ рр., а повний список зі Смоленська — 2013 р.⁴.

Коли митрополит Іпатій Потій друкував послання Мисаїла оригінальною, церковнослов'янською мовою, а також переклав і видав його польською того ж 1605 р., він в обох цих виданнях висловив певні міркування стосовно посольства, яке мало б доправити листа Мисаїла папі Сиксту IV. Цей момент став відправною точкою дискусій та першим джерелом теорій щодо згаданої депутації. Тож саме цьому досі нерозв'язаному питанню посольства до папи Сикста IV з посланням Мисаїла, а також дискусії навколо нього в історіографії, присвячена ця стаття. Її метою є на підставі критичного аналізу джерел, які стояли при витоках різних теорій про згадане посольство, спробувати дати відповідь на питання, чи є достатні підстави для твердження, що така місія справді мала місце.

Почнемо з аналізу вже згаданого першодруку «Послання Мисаїла» церковнослов'янською мовою та польського перекладу, які були видані митрополитом Іпатієм Потієм 1605 р. Попри те, що до наших днів не дійшов жоден примірник видання оригінальною мовою, його текст був відтворений у XIX та XX ст., а крім того є кілька описів, зроблених особами, які ще мали нагоду бачити ці книги. Один із таких очевидців митрополит Макарій Булгаков так описує примірник церковнослов'янського першодруку з бібліотеки Литовської духовної семінарії: «Руською мовою досить великим слов'янським шрифтом у малу четвірку грамота видана тоді ж під тією ж назвою [що й польський переклад І. Потія. — *Авт.*]: «Посельство до папежа Рымського Сикъста IV от духовенства и от княжат и панов руских з Вилни, року 1476, месяца марта, 14 дня, через послов в том же листе нижеименованных»⁵. Ту ж назву бачимо й у перевиданні С. Голубева, здійсненому на підставі двох наявних тоді ще, хоч і неповних, екземплярів першодруку: «Поселство до папежа рымського Сикъста д̂ . Отъ духовенства и отъ княжатъ ипановъ рускихъ зъ Вилни року д̂ауос мѣсяца марта д̂і дня через пословъ вь томъ же листе ниже менованыхъ»⁶. Майже таку саму назву має й польське видання 1605 р.: «Poselstwo Do Papieža Rzymskiego Sixta III. od Duchowieństwa u od Książat u Panow Ruskich w Roku 1476»⁷. Як бачимо, попри заяву митрополита Макарія, що назва така сама, у польському варіанті бракує вказівки на «пословъ вь томъ же листе ниже менованыхъ», наявної в кириличному виданні. Проте це не означає відмови чи перегляду І. Потієм тези про послів, які начебто відвезли послання до Рима. Його згадці в

передмові до кириличного видання, що з посланням Мисаїла «двохъ особъ зацъныхъ в посельстве до Рыму посылали»⁸, відповідає в польському виданні подібна згадка у віршованому розділі «*Parentica jednego do swey Ruśi*»:

Oto świadczy ten ich list nad sto lat pisany
A do Rzymu przez waszych do Sixta posłany⁹.

Постає, отже, питання: Кого з 16-ти підписантів мав на увазі І. Потій, говорячи про «двохъ особъ зацъныхъ», «въ томъ же листе ниже менованныхъ», посланих до Рима з листом Мисаїла? Відповідь на це питання знаходимо в польському перекладі митрополита Потія, де біля двох осіб є згадка про «посольство»: «*Wielceuczony w zakonie Bożym Pan Jakob ... który służył w tym poselstwie*»¹⁰, а також біля останнього підпису: «*Zacnie uczciwy u sławny w pismie świętym nauczony Pan Jan ... który wiernym duchem posłużył w tym to posolstwie*»¹¹. Однак якщо повернутися до тексту грамоти Мисаїла оригінальною церковнослов'янською мовою, то побачимо, що про «посольство» тут зовсім не йдеться, а мається на увазі «посланія», себто «лист». Зокрема, підпис писаря Великого князівства литовського в оригінальній мові звучить так: «Благоразумный во законѣ Божиємъ, панъ Якубъ ... послуживый въ посланіи семъ»¹². Так само і в останньому підписі: «Благочестый свѣтлый въ божественныхъ писаніи книголюбец, киръ Иоан ... Послуживый вѣрнѣ духомъ в посланіи семъ»¹³. Тож І. Потій неправильно зрозумів і хибно переклав церковнослов'янське слово «посланіє», яке не має значення «посольство», а означає лише «посланія», «лист»¹⁴. На те, що тут ідеться зовсім не про посольство, а про укладення згаданими особами послання Мисаїла, вказує також нарочите наголошення на їхньому глибокому знанні Святого Письма, яке вирізняє їх з-посеред усіх інших підписантів: «Благоразумный во законѣ Божиємъ» та «Благочестый свѣтлый въ божественныхъ писаніи книголюбец», і це попри те, що серед підписантів були три духовні особи: єпископ смоленський і елект на митрополію Мисаїл, а також архимандрити печерський та віленський. Про те, що в підписі «кир Іоана» йшлося зовсім не про «посольство», а про «посланія», свідчить і Смоленський список грамоти Мисаїла, в якому замість слов'янського «посланіє» використано не менш однозначне слово іншомовного походження «епістола» — «лист»: «послуживы вѣрнѣ дѣхомъ въ пістола сей»¹⁵.

Таким чином, проаналізувавши Потіїв переклад «Посланія Мисаїла» польською та церковнослов'янською мовами, можемо з певністю зробити наступний важливий висновок: назва Мисаїлового листа, як її знаємо з церковнослов'янського першодруку 1605 р., не була взята з рукопису, а надана творіві його першим видавцем І. Потієм, який помилково вважав,

що «посланіє» означає «посольство», а відтак дійшов до висновку, що двоє осіб, які насправді були авторами листа, їздили з ним у посольстві до Рима. Звідси й мова про «пословъ въ томъ же листе ниже менованыхъ»¹⁶ у назві кириличного видання та згадка про посольство до папи Сикста в польському перекладі.

Попри всю хибність такого тлумачення підписів, тогочасні та пізніші уніатські й латинські автори підхопили Потієву тезу про послів і передавали її протягом багатьох століть. Так, у праці василіянина о. Ігнатія Кульчинського «Specimen ecclesiae Ruthenicae», виданій уперше в Римі 1733 р. і перевиданій величезну кількість разів (останнє відоме перевидання відбулося ще 1970 р.) зазначено про Мисаїла, що він «року 1476 вислав пишне посольство від імені цілої нижньої Руси до Сикста IV... Послами були Яків писар та Іван Солтан, підскарбій Великого князівства Литовського» («Misael ... Ideo anno 1476, misit splendidam legationem nomine totius Russiae inferioris ad Sixtum IV... Legati erant Jacobus Notarius et Joannes Soltan Prothesaurarius magni Ducatus Lithuaniae»¹⁷). Інший визначний василіянський письменник, о. Ігнатій Стебельський, спираючись на те ж Потієве видання «Послання Мисаїла», не лише згадував про двох послів, але й (типово для того часу) ототожнював Івана Солтана з пізнішим митрополитом Йосифом Солтаном: «Іван Солтан, молодший брат Олександра, муж славний і вчений у Святому Писанні, відбувши урочисте посольство до папи Сикста з отим листом, як там же вказано, разом з Якубом (правдоподібно Немировичем...), найвищим писарем ВКЛ і ключником віленським, після обрання собі духовного стану в чині св. Василія Великого названий Йосифом, став потім єпископом смоленським, а невдовзі митрополитом Київським, Галицьким та всієї Руси»¹⁸.

Певного викривлення теза І. Потія про Івана Солтана як посла до папи зазнала через польсько-литовського історика та геральдиста XVII ст. Альберта (Войцеха) Віюка Кояловича. Так, у другому томі своєї «Historiae Litwanae» автор припустився описки — помилково назвав послом Олександра Солтана, а не Івана Солтана, хоч насправді мав на увазі якраз останнього — на це вказують епітети, які в «Посланні Мисаїла» застосовані саме до Івана: «посол до Рима Олександр Солтан, найвищий скарбник в. кн. Литовського, чоловік вельми вчений у святих писаннях»¹⁹. Те, що тут закралася прикра помилка, і А.В. Коялович, пишучи про посла до Рима, мав на увазі Івана Солтана, видно також із його іншого твору — «Herbarz rycerstwa W.X. Litewskiego», де він правильно називає саме Івана Солтана посланцем до папи: «Іван Солтан, великий підскарбій ВКЛ 1476 р. брав участь у посольстві до папи Сикста IV від руського духовенства і панів. В інструкції до того посольства називають його чоловіком вельми обізнаним у Святому Писанні»²⁰. Однак склалося так, що саме

«Historia Litwanae» вийшла друком і стала доволі знаною, тоді як гербовник із правильними даними проіснував у рукописі аж до кінця XIX ст., поки врешті був надрукований (при цьому видавець гербовника «виправив» інформацію про Олександра Солтана, вказавши на нього як на посла і пославшись при цьому на відповідне місце з «Історії Литви» того ж автора). Тож не дивно, що прикру помилку отця єзуїта двома століттями пізніше перейняв з «Historiae Litwanae» польський історик Теодор Нарбут: «було однодумно ухвалено вислати в посольстві чудового урядовця, Великого Скарбника Великого князівства Литовського Олександра Солтана до Святійшого Отця Сикста IV з виразним визнанням його главою Вселенської Церкви та наступником апостолів...»²¹. При цьому науковець не лише хибно передає уряд Олександра Солтана, називаючи його, вслід за А.В. Кояловичем, Великим скарбником Великого князівства Литовського, але й перекидає (до речі, правильно написано в останнього) ім'я митрополита, називаючи його «Михаїл» замість потрібного «Мисаїл».

З наведених прикладів можемо зробити висновок, що з плином часу відбулося певне звуження: замість посольства в складі двох осіб, писаря Якуба та Івана Солтана, історики починають вести мову тільки про одного посла — Івана (або Олександра) Солтана.

Окрім цієї тенденції помітно й іншу: ототожнювати Івана Солтана з пізнішим митрополитом Йосифом Солтаном, з чого робилися висновки про те, що останній завжди був уніятим і їздив замолоду послом до Рима з листом Мисаїла. Так, польський історик Юзеф Ярушевич писав: «Йосиф Солтан, з архієпископа смоленського на митрополита київського (1497) піднесений, викликав занепокоєння в Грецькій Церкві, бо був горливим уніятим і від імені русько-литовського духовенства ще в 1476 р. відбув посольство до папи Сикста IV»²². При цьому Ю. Ярушевич покликається на Тадеуша Чацького, який, спираючись своєю чергою на видання І. Потія, називає послом просто «Солтана», без уточнення імені: «Іпатій Потій наприкінці XVI ст. надрукував зі знайденого в Новгородку рукопису посольство від станів литовських до Сикста IV 1476 року. Послом був Солтан»²³.

Якщо теза Ю. Ярушевича виглядає цілком зрозумілою та логічною, бо написана з ретроспективи, коли згаданий Солтан (згідно з тодішніми даними) уже був митрополитом і звався Йосифом, то як мінімум анахронічною виглядає теза російського історика білоруського походження Михайла Кояловича, який, спираючись на працю Ю. Ярушевича, називає посла Йосифом Солтаном: «відправили до папи зі своїм посольством берестейського каштеляна Йосифа Солтана»²⁴. Однак в 1476 р., на момент (мнимого) посольства, такої особистості як «Йосиф Солтан» просто не існувало в природі, оскільки Іван Солтан, навіть якщо його ототож-

нювати з митрополитом Йосифом Солтаном, духовного звання на той час не мав і Йосифом не звався. Крім цього, М. Коялович, висловлюючи думку, що І. Потій видав реальний документ, хоча й сильно його спотворив, датував посольство не 1476, а 1474 роком²⁵, пов'язуючи його з ювілеєм 1475 р.

В останній чверті XIX ст. деякі вчені дали собі раду з атрибуцією писаря Якуба та Івана Солтана як авторів послання, а не послів із ним. Цей прорив крізь димову завісу нагромаджених протягом століть спотворень і хибних інтерпретацій зробив київський історик і богослов І.Г. Малишевський, який представив такі висновки щодо послання Мисаїла: «В укладенні її помітна участь двох осіб. Це були Якуб, писар королівський, та Іван підскарбій, який підписався після Солтанів як їхній наймолодший брат... Кому з них належить остаточна редакція грамоти невідомо, але кому б вона не належала, в кожному разі це не стерло слідів збірного характеру грамоти»²⁶.

Після прогресивного в багатьох аспектах реферату І. Малишевського, який, крім наведення аргументів на користь автентичності послання Мисаїла, також слушно вказав на писаря Якуба та Івана Солтана як його укладачів, а не послів із ним, кроком назад слід визнати намагання приписати авторство лише комусь одному з цих двох достойників або взагалі якимсь іншим особам. Першим тут відзначився український історик початку XX ст. Б. Бучинський, який висунув теорію про те, що автором послання був другий після Мисаїла підписант листа — печерський архимандрит Йоанн: «В тіни смоленського владика криють ся два иньші достойники церковні — архимандрит печерський й виленський; тільки перший встиг дістатись на карту літописей, та крім печерського катальогу і в писцеву записку Маргарита 1474 р.: се разом з деякими натяками самого послання насуває думку про його участь в авторстві нашого пам'ятника»²⁷. При цьому український дослідник не уточнив, які саме натяки «самого послання» начебто вказують на авторство печерського архимандрита отця Йоанна*, та й взагалі більше ніде про це не згадував.

* Вочевидь, Б. Бучинський мав на увазі «Йоанна мниха печерского», від якого О. Шахматов виводив Іванівську редакцію Києво-Печерського патерика. Див.: *Шахматов А.А. Киево-Печерский патерик и Печерская летопись.* — СПб., 1897. На захист теорії О. Шахматова виступила нещодавно О. Турук, якій, як виглядає, вдалося ідентифікувати текст цієї редакції в рукописі Q.I.758 з основного зібрання відділу рукописів Російської Національної бібліотеки. Див.: *Турук Е.А. Иоанновская редакция Киево-Печерского патерика: проблемы интерпретации // Вестник НГУ. — Серия: История, филология. — Т. 11. — Вып. 2. — Новосибирск, 2012.* Однак незалежно від відповіді на питання про Іванівську редакцію Києво-Печерського патерика, навіть якщо «Йоанн мних печерский» справді ідентичний печерському архимандритові Йоанну, який

Цілком відмінною від висловленої Б. Бучинським думки щодо авторства «Послання Мисаїла» є висунута наприкінці ХХ ст. деякими українськими науковцями теза про «отця Йоанна» як укладача «Послання Мисаїла», де під цим «отцем Йоанном» мається на увазі вже не печерський архімандрит, а Йоанн Солтан. Автором цієї теорії був, як виглядає, Валерій Шевчук, який презентував її 1984 р., публікуючи переклад кількох уривків з послання Мисаїла²⁸, а підставою для цього послужила все та ж згадка при підписі І. Солтана: «В передмові до “Посольства до папи римського Сікста IV” автор про себе пише: “Благочесний, світлий у божественних писаннях книголюбець кир (отець) Іоанн... Послужив вірно духом у цьому посланні”»²⁹. Впадає у вічі насамперед хибний переклад терміну «кир», який перекладено як «отець», хоч насправді запозичене з грецької «кир» означає «владика» чи то пак «пан» (рос.: «господин»), але аж ніяк не тотожне терміну «отець»³⁰. Відтак цю думку В. Шевчука, разом із тим же хибним перекладом терміну «кир», перейняв Юрій Пелешенко, винісши помилку навіть у назву статті: ««Посольство київського митрополита Мисаїла до папи Римського Сікста IV» отця Іоана як пам'ятка української та білоруської літератур»³¹. Однак таке приписування Іванові Солтану виключного авторства в укладенні «Послання Мисаїла» є цілком очевидним недоглядом, оскільки такий же додаток («послуживый въ посланіи семъ»), який слугував для обох науковців підставою приписати авторство останньому підписантові, знаходиться також біля підпису писаря Якуба*. Зайве також говорити про хибність іменування світського достойника духовним титулом «отець», властивим для священників, що, до того ж, легко може призвести до плутанини з іншим підписантом послання Мисаїла, який справді був духовною особою і який так і підписався в «Посланні Мисаїла» — печерським архімандритом отцем Йоанном, авторство якому свого часу приписав Б. Бучинський.

Також у ХХ ст. спостерігаємо повернення тези про те, що послання Мисаїла возили до папи двоє послів. Цього разу біля її витоків, як виглядає, стояв польський історик кінця ХІХ — поч. ХХ ст. Фридерик Папе, а підставою для його тези послужив твір польського богослова кінця ХV — початку ХVІ ст. Яна Сакрана «*Elucidarius errorum ritus Ruthenici*». Оскільки відсутність відповіді з Рима на «Послання Мисаїла»

підписав грамоту Мисаїла, у тексті «Послання Мисаїла» не вдалося знайти жодних натяків на його участь в укладенні останнього, про які говорив Б. Бучинський.

* Цю деталь чітко відмітила О. Русина, вказуючи на обох достойників як авторів послання Мисаїла та досліджуючи глибше літературні зацікавлення писаря Якуба, які могли знайти своє відображення в тексті послання. Див.: Русина О. Мисаїлове послання Сіксту IV за Синодальним списком... — С. 289.

давала підстави для сумнівів у автентичності листа, Ф. Папе навів для підтвердження такої реакції невеликий уривок із «Елюцидарію»: «Одначе, як і дотепер, усе ж є певні сліди реагування Рима — в Сакрана (Tract. I, cap. 3): «*Soltanus quidam... et Ivasco germanus eius..., a Sixto IV Rome suscepti et bullis patentibus in suo pte ritu manere permissi, ad suos redeuntes pertinaciores ecclesieque magis infensi et blasphemii sunt reperti*»*. Цей уривок є підтвердженням автентичності акту Мисаїла...»³².

Наведена Ф. Папе цитата з «Елюцидарію» Яна Сакрана стала другим джерелом теорій про посольство з посланням Мисаїла до папи Сикста IV, тому слід приглянутися детальніше і до самого джерела, і до пізніших його інтерпретацій. Як впливає з наведеної польським істориком цитати, обоє братів були прийняті до Католицької Церкви в Римі папою Сикстом IV. Та коли поглянути на повний текст «Елюцидарію», включно зі словами, які Ф. Папе пропустив, постає зовсім інша картина: «*Soltan quida[m] nomine a Paulo s[e]c[un]do et Ivasco germanus eius ex Lithuania primores inter Rutenos ambo a Sixto quarto Rome suscepti et bullis patentibus in sua pte ritu manere p[er]missi ad suos redeuntes pertinaciores ecclesieque magis infensi et blasphemii sunt reperti*»³³ («Коли одного, на ім'я Солтан, (папа) Павло II, а його рідного брата Івашка — обоє знатні русини з Литви — (папа) Сикст IV прийняли в Римі та буллами-патентами дозволили їм залишатися у їхньому обряді, ті, повернувшись додому, стали ще затятішими й ворожішими Церкві»). Як бачимо, тут ніяк не може йтися про спільну поїздку Солтана та його брата Івашка до папи Сикста IV з посланням Мисаїла, оскільки Солтана, згідно з повною цитатою з «Елюцидарію», прийняв був до Католицької Церкви папа Павло II, який помер 1471 р., тобто ще до укладення «Послання Мисаїла», тоді як папа Сикст IV прийняв лише його брата Івашка. Звісно, можна припустити, що обидва брати були в Римі більш-менш одночасно, лише перший був прийнятий у лоно Католицької Церкви Павлом II, а другий — його наступником Сикстом IV, обраним після лише триденного конклаву того ж таки 1471 р. Та в такому разі перебування братів Солтанів у Римі припадало б на 1471 р. і точно не мало б жодного стосунку до Мисаїлового листа, написаного п'ятьма роками пізніше. Інша можливість — виходячи зі свідчення «Елюцидарію» прийняти, що два брати були в Римі в різний час, і саме Івашко, який був прийнятий до Католицької Церкви Сикстом IV, і привіз послання Мисаїла. Та в кожному разі слід зазначити, що цитата з «Елюцидарію» була наведена Ф. Папе з такими пропу-

* «Певний Солтан... і його брат Івашко Сикстом IV (були) прийняті в Римі та буллами-патентами отримали дозвіл залишатися у своєму обряді, (а) повернувшись додому стали ще затятішими та ворожішими Церкві».

щеннями, які викривили первісний зміст тексту і спонукали до хибних висновків.

Висновки ці зробив кількома роками пізніше М. Грушевський. Він не перевіряв посилання польського історика в джерелі та, виходячи з наведеного Ф. Папе уривка з третього розділу першого трактату «Елюцидарію», дійшов до висновку, що ці двоє братів, (Олександр) Солтан та Івашко, їздили з листом Мисаїла до Рима, де їх прийняв папа Сикст IV, надавши відповідні булли: «Зрештою що посольство від православних в. кн. Литовського у папи Сикста IV було дійсно, про се маємо згадку у Сакрана, письменника з першої полов. XVI в.: він називає послами „Солтана і його брата Івашка”, що фігурують дійсно між підписаними на „Посланию”»³⁴. Однак, як ми бачили з повної цитати «Елюцидарію», Я. Сакран жодним словом не згадував, що двоє братів були послами, і тим більше не йшлося про те, що обидва вони були прийняті Сикстом IV. Тим не менше, український науковець, розвиваючи цю думку, стверджує: «Пізнійший Сакран каже, що папа відповів булею, де реабілітував руський обряд — дозволяв зіставати ся при своїм обряді, очевидно — під умовою задержання католицьких догматів»³⁵. Однак папи Павло II та Сикст IV, які прийняли обох братів, дозволили «залишатися у їхньому обряді», за словами Я. Сакрана, конкретно цим двом братам, яких вони прийняли до Католицької Церкви, а не ширшому колу осіб, відтак це було персональне рішення стосовно двох руських шляхтичів, яке не може трактуватися як відповідь на лист Мисаїла чи як загальна «реабілітація» руського обряду. Такі висновки М. Грушевський міг зробити лише на підставі спотвореної Ф. Папе цитати з «Елюцидарію», адже якби він відштовхувався безпосередньо від тексту Яна Сакрана*, то помітив би, що (Олександра) Солтана прийняв папа Павло II, тож ціла теза про двох братів Солтанів як послів із «Посланням Мисаїла» до Сикста IV не має під собою жодного підґрунтя, а відтак немає підстав говорити й про якісь особливі булли чи інші привілеї для вірних Київської митрополії, начебто дані на руки двом братам-послам. Отак від викривленої Ф. Папе цитати з «Елюцидарію» Яна Сакрана взяла початок ще одна теза про двох послів до Рима з листом Мисаїла.

Від свого вчителя М. Грушевського цю тезу про послів до папи Сикста IV з грамотою Мисаїла перейняв Б. Бучинський, який говорить

* Що цікаво, в примітці український історик подає посилання на першоджерело («*Sacrani Elucidarius errorum ritus ruthenici*», сар. 3»), хоча зі зроблених ним висновків однозначно випливає, що повного тексту Я. Сакрана він в очі не бачив, а відштовхувався від бракованої цитати в Ф. Папе. Див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. — Т. 5. — Київ, 1994. — Прим. 2. — С. 532.

про висилання «послів в Рим з листом до папи, мабуть з інструкціями, але ті до нас не дійшли»³⁶, а також про те, що «посли, що вибрали ся в Рим, вернули звідти з порожніми руками, хоч мабуть сповнили совісно свої завдання»³⁷. Часом ті гіпотетичні інструкції, дані таким же гіпотетичним послам, матеріалізувалися в уяві науковця в доконаний історичний факт: «По людях гляньмо на їх діло. Воно перед нами тільки в половині — тільки в листі до папи; інструкції до папи дані послам пропали, а з переговорів маємо ледви слід»³⁸. При цьому Б. Бучинський не згадує, звідки в нього дані про те, що взагалі були послы, звідки він запозичив інформацію про якісь особливі інструкції* (крім самого Мисаїлового листа), ні не уточнює, що це за слід із переговорів, ані не називає імен послів, хоча, виходячи з того, що до думки про автентичність «Послання Мисаїла» його підштовхнув 5-й том «Історії України-Руси» М. Грушевського, як той сам зауважує в посмертній згадці, присвяченій Б. Бучинському³⁹, йдеться про все тих же «Солтана і його брата Івашка».

Вже у XXI ст. цю тезу про послів перейняв зі статей Б. Бучинського, на які він часто посилається, Віталій Шевченко. Зокрема, науковець зазначив, що послання Мисаїла було «підписане привладною елітою литовсько-руського краю Речі Посполитої та надіслане до Папи спеціально спорядженими послами»⁴⁰.

Інший український дослідник Юрій Пелешенко перейняв думку про двох братів-послів до папи безпосередньо з творів М. Грушевського, тези якого він передає практично дослівно: «Посольство від Мисаїла до папи дійсно відбулося, а послами виступили «Солтан і брат його Івашко», як називає їх автор першої половини XVI ст. Ян Сакран; їхні підписи дійсно містяться під текстом послання. Далі Сакран твердить, що папа відповів буллою, в якій дозволив залишатися Мисаїловій пастві у східному обряді. Щоправда текст цієї булли не зберігся, і про неї більше немає згадки. Тому можна цілком впевнено твердити, що відповіді від папи Мисаїл не одержав»⁴¹. Як уже було показано вище, Ян Сакран про жодних послів до папи Сикста IV не згадував, а зауважував лише про прийняття до Католицької Церкви окремих шляхтичів: Олександра Солтана папою Павлом II та його брата Івашка папою Сикстом IV, тож немає жодних підстав твердити про якусь буллу з нагоди посольства, яка начебто дозволила «залишатися Мисаїловій пастві у східному обряді». Всі ці хибні тези

* Як ми вже бачили вище, про «інструкцію» в контексті «Послання Мисаїла» згадував і А.В. Коялович, однак він мав на увазі під інструкцією початок грамоти з іменами й титулами підписантів, адже говорить про Івана Солтана, що «в інструкції до того посольства називають його чоловіком вельми обізнаним у Святому Писанні». *Kojałowicz ks. Wojciech Wijuk Herbarz rycerstwa W.X. Litewskiego...* — С. 282.

постали зі спотвореної Ф. Папе цитати з «Елюцидарію» Яна Сакрана, яка підштовхнула М. Грушевського до хибних висновків, що продовжили побутувати в українській історіографії завдяки великому авторитетові цього історика.

Прояснивши шляхи постанови й розвитку хибних інтерпретацій, мусимо тепер поставити питання щодо певності самого джерела: звідки Ян Сакран черпав свою інформацію та наскільки його звістки відповідають дійсності? Насамперед слід зауважити, що польський гуманіст у 1470–1475 рр. сам перебував на навчанні в Римі. Якщо ж прийняти до уваги, що його, молодого польського студента, навряд чи запрошували бути присутнім на папських аудієнціях, а також, що деякі зі згаданих ним подій могли відбуватися тоді, коли його в Римі не було, та що він міг просто забути багато деталей, то слід припустити, що польський богослов, імовірно, черпав свою інформацію з якогось писемного джерела, в якому була згадка про прийняття до Католицької Церкви «Солтана та його брата Івашка», а також про надані їм папами булли. Таким джерелом послужив, судячи з усього, збірник документів, скопійованих під час перебування в Римі іншим польським гуманістом Еразмом Цьолеком (Вітелієм). Ідеться про збірник Arm. XXXII 21, який зберігається у Ватиканському таємному архіві. На початку ХХ ст. польські історики Станіслав Кутшеба та о. Ян Фіялек звернули увагу на те, що інформація, викладена в рукописі Е. Цьолека, перегукується з даними, якими оперував при укладенні свого «Елюцидарію» Я. Сакран, хоча вони й не зробили очевидного висновку, що Вітелій черпав свою інформацію безпосередньо зі збірника плоцького єпископа⁴².

На те, що Я. Сакран покладався на свідчення рукопису Arm. XXXII 21, вказує подія, яка відбулася під час посольства до Рима з посланням київського митрополита Йосифа Болгариновича, свідком якої Я. Сакран бути не міг, але очевидцем якої був Е. Цьолек, про що свідчить відповідний запис у тому ж таки збірнику. Йдеться про пересвячування латинським єпископом руського священника, який був разом із послом митрополита Йосифа Іваном Сопігою. Про це свідчить невелика замітка в рукописі Arm. XXXII 21: «Також мав Сопіга зі собою руського священника, якого папа наказав у Римі проекзаменувати в обрядах літургії, так щоб цілу літургію відслужив у соборі св. Петра в присутності численних латинських і грецьких єпископів. І після наданих звісток у відкритому зібранні папа наказав цього руського священника заново висвятити від єпископа латинського»⁴³. Цю подію зі священником І. Сопігою використовує Я. Сакран у 5-у розділі 2-го трактату свого «Елюцидарію» як аргумент на користь того, що священство Руської Церкви не дійсне: «коли якийсь русин із Литви званий Сопі(г)а, писар великого князя

Литовського, приступаючи до послуху [папі], попросив зберегти за ним прабатьківський обряд, і привів у присутність [папи] пресвітера свого обряду, якого мав зі собою, владика папа Олександр VI, хоча й негласно дозволив, щоб за умови послуху [за ним] заставався колишній обряд, проте наказав і учинив, щоб його [пресвітера] наново висвятили на священника, перевірили щодо обряду і докорили йому за помилки...»⁴⁴.

На користь того, що Ян Сакран користувався збірником Еразма Цьолека (в його тодішньому вигляді) як одним із джерел для свого «Елюцидарію», свідчить також вибір лексики в деяких пасажах. Згадуючи про прийняття Солтана та його брата Івашка до Католицької Церкви, він уживає наступного виразу: «*eius ex Lithuania primores inter Rutenos*». Той самий вираз бачимо й у змісті збірника Arm. XXXII 21, у записі, який стосується прийняття до Католицької Церкви та відпадиння від неї Солтана: «*Soltani unius ex primoribus Lithuanie a fide Catholica consuscepta defectio*» — «Відступництво Солтана, одного звельмож Литви, що прийняли віру католицьку». Такими ж словами починається й сама замітка в рукописі. Оскільки вона невелика, наводимо її повністю, бо дипломатично-критичним методом цей документ іще не друкувався*. А з огляду на те, що, судячи з усього, саме цей запис послужив джерелом для згадки про «віроломство» русинів на прикладі руських вельмож Солтанів у «Елюцидарії» Яна Сакрана, подаємо також переклад цього документа. Запис у збірнику Arm. XXXII 21 знаходиться на арк. 38 (згідно теперішньої пагінації, а згідно пагінації Е. Цьолека — на арк. 33) і передається тут дипломатично-критичним методом, тому титла зберігаються і не розкриваються, кінець рядка позначається скісною рисою (/). Оскільки

* Науково-популярне видання було підготоване С. Кутшебою та о. Яном Фіялеком. Попри всю вагу їхньої публікації, польські науковці невідповідно оцінили цей невеликий запис: серед іншого, вони вказали, що він є однією з «розкиданих ним де-не-де відомостей про деякі події, пов'язані з першим його посольством» *Kutrzeba S., Fijalek ks. J. Kopiarz rzymski Erazma Ciołka...* — С. 70. Насправді ж запис про прийняття і відпадиння Солтана, який слідує відразу за записом про прийняття його брата Івашка, жодним чином безпосередньо не пов'язаний з посольством Е. Цьолека, оскільки згадані в них події відбулися задовго до нього. Крім цього, С. Кутшеба і о. Ян Фіялек розглядали цей запис лише як примітку Еразма Цьолека, ставлячи її в один ряд із іншими невеликими записами, наприклад записом, наявним після грамоти митрополита Йосифа, де йдеться про те, що папа Олександр VI на цей лист самому митрополитові відповідати не хотів, а написав натомість бреве до єпископа віленського. Хоча публікований запис і справді не є жодним документом у властивому значенні цього слова, як-от інші документи в манускрипті (бреве, булли і т. п.), однак він, на відміну від приписок укладача рукопису, являє собою окремих текст, на який вказано й у змісті рукопису, на відміну від інших, наведених польськими науковцями як приклад приписок Вітелія. Пор.: *Kutrzeba S., Fijalek ks. J. Kopiarz rzymski Erazma Ciołka...* — С. 77, 80, 99, 102, 111.

перше слово написане більшими літерами та наведене чіткіше, його буде виділено жирним шрифтом.

ДОКУМЕНТ*

Soltan unus ex promoribus ducatus Lithuanie frater / Germanus dicti domini Ivaszko ad unionem susceptus per p̄p Paulum / Rome sine Baptismate verum l̄rās non accepit ubi abiuratis erroribus / Grecorum et voto firmans que subiectus et fidelis Romane Eccl̄iē esse debu:/it manibus dicti pape com̄icatus est Iuramentū vero hoc circa Baltei / Jerosolimitani adquisicōm apud sepulchrū dominiĉu repetivit Vilne tan:/dem in Eccl̄iā Cathedrali dum l̄rās testimonii de suscepōn sua nō habui:/sset Palam in ambone contra eum invehebāt canis eciam inconsulte ibid / nominatus Qui demū relapsus magnū auxit erroē Sic em̄ contemtus / Ruthenos illius ducatus in eorum errore confirmavit dicens se a p̄p / in fide Greca sine baptismate susceptum et confirmatū et cōicatum obe:/dienciam vero sibi et successoribus Ro. Ec. prestitam et alia iurata / palliavit debuit em̄ semp̄ latinas visitare Eccl̄iās et a latinis / Sacramenta suscipē In die tandem sui obitus vocare iusserat fr̄es minores / de observancia In quo per servitores Ruthenos fuit deceptus.

ПЕРЕКЛАД**

Солтан, один із вельмож князівства Литовського, рідний брат згаданого пана Івашка, був прийнятий в унію в Римі папою Павлом без [повторного] хрещення, але не одержав грамоти. Відрікшись заблудів греків і ствердивши обітницею, що буде підданим і вірним Римської Церкви, він одержав причастя з рук згаданого папи, а ту свою присягу повторив над гробом Господнім, коли одержував Єрусалимську перев'язь***, а врешті й у Вільні, в катедральному соборі. Та оскільки він не мав грамоти посвідчення про прийняття [у католицьку віру], то на нього

* Щира подяка Ватиканському таємному архівові (Archivum Secretum Apostolicum Vaticanum) за допуск до роботи в архіві та надання копій рукопису Arm. XXXII 21.

** Уперше переклад цього документа зробив був Б. Бучинський у часі своїх досліджень «Елюцидарію» Яна Сакрана в Кракові. Переклад його постав на основі копії з рукопису Arm. XXXII 21, зробленої Чезаре Ангелотті для «Polskiej Akademji Umiejętnosci» 1900 р. (сигнатура 8475 у т. зв. «Теках Римських» у Науковій Бібліотеці «PAU» і «PAN» у Кракові). Переклад Б. Бучинського був надрукований у 1909 р. Див.: Бучинський Б. Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498–1506 // Записки Українського Наукового Товариства в Києві. — Київ, 1909. — Кн. VI. — С. 30–31. З огляду на те, що переклад Б. Бучинського доволі неточний (зокрема, український науковець додав ім'я шляхтича — «Олександр», хоча в самому рукописі є лише «Солтан»), а крім того зроблений застарілою мовою, яка рясніє галицизмами, пропонуємо сучасний переклад, за який складаємо подяку п. Ростиславові Паранько.

*** Йдеться про одержання Ордену Гробу Господнього.

на амвоні привселюдно накинулися і там-таки невторопно обізвали його собакою. Тож він, зрештою відпавши [від католицької віри], примножив [свій] великий заблуд. Так, отже, мерзотний, русинів того князівства утвердив у їхньому заблуді, кажучи, що папа прийняв його в грецькій вірі, без хрещення, і конфірмував (миропомазав) і запричастив; а от про покору, обіцяну папі та його наступникам [і] Римській Церкві, та інше, в чому присягався, — приховав; а мав же завжди ходити до латинських церков і приймати тайни від латинників. А в день своєї смерті він наказав покликати братів-міноритів (бернардинів), проте руські слуги обманули його в цьому.

Дуже важливим у цьому записі є зворот «рідний брат згаданого пана Івашка», документ про прийняття якого до Католицької Церкви знаходиться в рукописі Arm. XXXII 21 якраз перед цим, на арк. 37 зв., що, знову-таки, свідчить на користь тези, що Я. Сакран при укладенні свого «Елюцидарію» користувався збірником Еразма Цьолека як одним із джерел. Адже в документі про прийняття Івашка немає жодної згадки про його родичів, хоч Івашко був прийнятий після Олександра Солтана папою Сикстом IV, тож логічніше було б очікувати, що буде якраз навпаки, оскільки Солтана прийняв попередник Сикста, папа Павло II. Натомість про Івашка як брата Солтана згадується саме в наведеній вище невеликій замітці про прийняття (і відпадиння) останнього, тож ідентифікувати особу цього Івашка можна, лише виходячи з контексту збірника Arm. XXXII 21, маючи перед очима як документ про прийняття до Католицької Церкви Івашка, так і наступний після нього запис про прийняття та відпадиння Солтана, в якому згадано, що він брат того Івашка. З тих же записів Е. Цьолека про двох братів Солтанів узяв Я. Сакран, очевидно, й інформацію про те, що «буллами-патентами дозволили їм залишатися у їхньому обряді», і звідти ж походить інформація про їхнє «відпадиння» (хоча насправді в замітці Вітелія згадано лише про відпадиння (Олександра) Солтана). Аналіз цих звернень до Святого Престолу з боку руських шляхтичів та їхніх наслідків подав свого часу Б. Флоря⁴⁵.

Отже, принаймні одну з тих «булл-патентів», про які говорив Я. Сакран і які, як гадав М. Грушевський (та інші вчені, які покладалися на його думку), були втрачені, можемо ідентифікувати в уже згаданому документі про прийняття до Католицької Церкви папою Сикстом IV Івашка, рідного брата Олександра Солтана, оскільки вона знаходиться в збірнику Arm. XXXII 21 на арк. 37 зв. (арк. 32 згідно з пагінацією Е. Цьолека), якраз перед заміткою про прийняття й відпадиння Солтана. Текст цієї булли був опублікований (з деякими неточностями) С. Кутшебою та о. Яном Фіялеком 1923 р.⁴⁶, а також пізніше о. Атаназієм

Великим у збірнику «*Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*»⁴⁷. Булла датована листопадом 1471 р., отже Івашко був у Римі ще перед постановом «Послання Мисаїла». Звідси випливає, що послом, який начебто доправив його папі, він бути ніяк не міг, принаймні ця булла про прийняття його до Католицької Церкви папою Сикстом IV, згадана Яном Сакраном в «Елюцидарії», точно не є відповіддю на послання Мисаїла. Тим більше не міг бути послом (Олександр) Солтан, оскільки був прийнятий до Католицької Церкви ще попередником Сикста IV папою Павлом II. До речі, булла папи Павла II Олександрові Солтану також збереглася. Вона знаходилася в архіві дому Солтанів і вперше була опублікована ще в XIX ст.⁴⁸, а відтак перевидана вже 1998 р.⁴⁹. Відповідно до неї, папа прийняв руського шляхтича у 1468 р. під час його подорожі до Святої Землі.

Додаткових документів, які би стосувалися перебування в Римі Солтанів чи якихось інших руських шляхтичів у часі, на який могло припадати посольство з листом Мисаїла від 1476 р., у збірнику *Arm. XXXII 21* не виявлено, не кажучи вже про повну відсутність там не те що прямої згадки, а навіть натяку на щось подібне за часів понтифікату Сикста IV. І це, наразі, найвагоміший аргумент на користь того, що жодного посольства з посланням Мисаїла не було — адже навіть Еразм Цьолек, який у 1501 р. (себто лише чверть століття по укладенні «Послання Мисаїла») цілеспрямовано шукав документи, пов'язані з темою унії та землями Великого князівства Литовського й Корони Польської, не знайшов у папській курії жодного сліду, який би хоч віддалено можна було потрактувати як натяк на те, що таке посольство взагалі відбулося. Звісно, можна сказати, що аргумент *ex silencio* надто слабкий, адже якби не Вітеліїв запис латинського перекладу грамоти київського митрополита Йосифа Болгариновича до папи Олександра VI, ми й про це послання нічого б не знали. Та в цьому, власне, й полягає переконливість наведеного аргументу: Еразм Цьолек переписав до свого збірника послання митрополита Йосифа власне з тієї рації, що воно стосувалося теми унії з Римом. Тоді як попри цілеспрямований пошук гуманістом у Римі в 1501 р. інших подібних документів лише чверть століття по написанні «Послання Мисаїла», відсутність будь-яких свідчень у справі посольства з останнім, при одночасній наявності згадок про відвідання Рима й прийняття папами руських шляхтичів ще раніше, у 1468 та 1471 рр., видається достатньою підставою для сумнівів у тому, що послання Мисаїла в 1476 р. (чи пізніше) возило до Апостольської столиці якимсь окреме посольство. Можна лише припустити, що й цей документ, якщо й відправлявся до Рима, то, вочевидь, як і попередній лист від Мисаїла 1473 р. (згаданий у посланні 1476 р.), через якусь принагідну особу, яка, воче-

видь, місії своєї з тих чи інших причин не виконала, тож і це друге Мисаїлове послання до папи не дійшло. Тому Еразм Цьолек і не знайшов жодних згадок про лист серед документів курії під час свого першого перебування в Римі.

¹ Семенченко Г.В. Неопубликованные грамоты сборника СОКМ 9907. Русский феодальный архив XIV — первой трети XVI веков. Москва, 1987. Вып. 3. С. 630.

² Русский феодальный архив XIV — первой трети XVI веков. Москва, 1992. Вып. 5. С. 1071–1074.

³ Русина О. Мисаїлове послання Сиксту IV за Синодальним списком. Український археографічний щорічник. Нова серія. Вип. 7. Український археографічний збірник. Київ–Нью-Йорк, 2002. Т. 10. С. 291–296.

⁴ Заторський О.Н. «Послання Мисаїла» за Смоленським списком. Український археографічний щорічник. Нова серія. Вип. 18. Український археографічний збірник. Київ, 2013. Т. 21. С. 410–427.

⁵ Див.: Булгаков М. История Русской церкви. СПб., 1883 — Москва, 1996. Кн. 5. Т. 9. Прим. 31.

⁶ Грамота киевскаго митрополита Мисаила к папе Сиксту IV, 1476 г. Архив Юго-Западной России [видав. Голубев С.]. Київ, 1887. Ч. I. Т. 7. С. 199.

⁷ Poselstwo do Papieža Rzymkiego Sixta III od Duchowieństwa y od Książat y Panow Ruskich w Roku 1476 [пер. і вид. І. Потій]. Wilna, 1605. Арк. 1.

⁸ Грамота киевскаго митрополита Мисаила к папе Сиксту IV... АЮЗР. Ч. I. Т. 7. С. 195.

⁹ Poselstwo do Papieža Rzymkiego Sixta III... [пер. і вид. І. Потій]. Арк. 6.

¹⁰ Там само. Арк. 10.

¹¹ Там само.

¹² Грамота киевскаго митрополита Мисаила к папе Сиксту IV... АЮЗР. Ч. I. Т. 7. С. 200.

¹³ Там само.

¹⁴ Див.: Полный церковно-славянский словарь [уклад. Г. Дьяченко] ... С. 461.

¹⁵ Заторський О.Н. «Послання Мисаїла» за Смоленським списком... С. 410.

¹⁶ Грамота киевскаго митрополита Мисаила к папе Сиксту IV... АЮЗР. Ч. I. Т. 7. С. 199.

¹⁷ Kulczynski I. Specimen ecclesiae Ruthenicae ab origine susceptae fidei ad nostra usque tempora in suis capitibus seu primatibus Russiae cum S. Sede Apostolica Romana semper unitae. Рим, 1733 — Париж, 1859 (репринт). С. 124.

¹⁸ Stebelski x. Ignacy. O Prześwietnej Familii JMśc PP. Sołtanów. Scriptores rerum polonicarum. Т. 4. Archiwum komisji historycznej. Т. 1. Краків, 1878. С. 373.

¹⁹ Koialowicz Albertus Wiiuk, S.I. Historiae Lituaniae pars altera, seu de rebus Lituanorum, a conjunctione Magni Ducatus cum Regno Poloniae ad unionem eorum Dominiorum. Антверпен, 1669. С. 245.

²⁰ Kojalowicz ks. Wojciech Wijuk, S.I. Herbarz rycerstwa W.X. Litewskiego tak zwany Compendium czyli o kleynotach albo herbach których familie stanu rycerskiego w prowincyach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywają. Краків, 1897. С. 282.

²¹ Narbutt Teodor. Dzieje narodu Litewskiego. Tom 8: Panowania Kazimiera I Alexandra. Вільно, 1840. С. 205.

²² *Jaroszewicz Józef*. Obraz Litwy pod względem jéj cywilizacyi, od czasow najdawniejszych do końca wieku XVIII. Ч. 2. Вільно, 1844. С. 34.

²³ *Czacki Tadeusz*. O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 r. wydany. Т. 1. Варшава, 1800 — Познань, 1843. С. 310.

²⁴ *Коялович Михаил*. Литовская церковная унія. Т. 1. СПб, 1859. С. 23.

²⁵ Там само.

²⁶ *Мальшевский И.И.* О грамоте киевского митрополита Мисаила 1477 г. (правильно 1476 г. — Н.З.) Папе Римскому Сиксту IV. Вопросы местного характера на III Археологическом съезде в Киеве. Киевские епархиальные ведомости. Киев, 1875. № 17. С. 591.

²⁷ *Бучинський Б.* Студії з історії церковної унії. III. Мисаїлів лист. Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. Т. ХС. Кн. IV. Львів, 1909. С. 14.

²⁸ Див.: *Шевчук В.* Іоанн. Посольство до папи Римського Сикста IV від духовенства, і від князів, і від панів руських. З Вільни, року 1476, місяця березня, 14 дня. Антологія української поезії: у 6 т. Т. 1. Київ, 1984. С. 42–44. Пор.: *Шевчук В.* Іоанн. Посольство до папи римського Сикста IV від духовенства, і від князів, і панів руських. З Вільни, року 1476, місяця березня, 14 дня. Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи середньовіччя IX–XV ст. Кн. 2. Київ, 2002. С. 587–591.

²⁹ *Шевчук В.* Іоанн. Посольство до папи Римського Сикста IV від духовенства, і від князів, і від панів руських. З Вільни, року 1476, місяця березня, 14 дня. Антологія української поезії. Т. 1. Київ, 1984. С. 42.

³⁰ Див.: Полный церковно-славянский словарь [уклад. Г. Дьяченко]. Москва, 1993 [репринт вид. 1900 р.]. С. 250. Пор.: Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. [ред. колегія: Д.Г. Гринчишин, Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький]; Академія наук Української РСР, Інститут суспільних наук. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1977. С. 475.

³¹ *Пелешенко Ю.* «Посольство кийвського митрополита Мисаїла до папи Римського Сикста IV» отця Іоана як пам'ятка української та білоруської літератур. Феномен пограниччя: польська, українська та білоруська література — взаємопроникнення і взаємозбагачення. Мінськ, 2008. С. 9–32.

³² *Papée Fryderyk*. Polska i Litwa na przełomie wieków średnich. Т. 1: Ostatnie dwunastolecie Kazimierza Jagellończyka. Краків, 1904. Прим. 1. С. 27.

³³ *Sacranus Joannes*. Elucidarius errorum ritus Ruthenici. Краків, 1507. Арк. VII зв.

³⁴ *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 5. Київ, 1994. С. 532.

³⁵ Там само. С. 535.

³⁶ *Бучинський Б.* Студії з історії церковної унії. III Мисаїлів лист. Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. 1909. Т. ХС. Кн. IV. С. 14.

³⁷ Там само. С. 20.

³⁸ Там само. С. 15.

³⁹ Див.: *Грушевський М.* Богдан Бучинський. Посмертна згадка. Записки Наукового Товариства імени Шевченка. Т. LXXVIII. Кн. IV. Львів, 1907. С. 177.

⁴⁰ *Шевченко В.* Унійна двовекторність теорії «Москва — III Рим» та «Грамоти Мисаїла» в історичному контексті другої половини XV ст. Українське релігієзнавство. № 21. Київ, 2002. С. 70.

⁴¹ *Пелешенко Ю.* «Посольство кийвського митрополита Мисаїла до папи Римського Сикста IV» отця Іоана ... С. 30.

⁴² Див.: *Kutrzeba S., Fijałek ks. J.* Kopiaarz rzymski Erazma Ciołka z pocz. wieku XVI-go. Archiwum Komisji Historycznej. Серія 2. Т. 1. Краків, 1923. С. 70.

⁴³ Arm. XXXII 21. Арк. 48 зв. Пор.: *Kutrzeba S., Fijałek ks. J.* Kopiaarz rzymski Erazma Ciołka... С. 80.

⁴⁴ *Sacranus Joannes*. Elucidarius errorum ritus Ruthenici... Арк. 21.

⁴⁵ Див.: Флоря Б. Н. Попытка осуществления церковной унии в Великом княжестве Литовском в последней четверти XV — начале XVI века. Славяне и их соседи. Вып. 7: Межконфессиональные связи в странах Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XV–XVII веках. Москва, 1999. С. 43–44.

⁴⁶ Див.: Kutrzeba S., Fijałek ks. J. Kopiaarz rzymski Erazma Ciołka... С. 73–74.

⁴⁷ Documenta pontificum romanorum historiam Ucrainae illustrantia: (1075–1953). Analecta OSBM. Serія 2. Секція 3: Documenta Romana Ecclesiae Catholicae in terris Ucrainae et Bielarusjae. Збір. Атаназій Григорій Великий, ЧСВВ. Т. 1. Рим, 1953. № 97. С. 163–164.

⁴⁸ Aleksander Sołtan. Szambelan Karola Zuchwałego i Kawaler Złotego Runa. Przegląd Poznański. Poznań, 1862. Т. 33. С. 68.

⁴⁹ Paravicini A., Paravicini W. Alexander Soltan ex Lithuania, ritum grecorum sectans. Eine ruthenisch-polnische Reise zu den Höfen Europas und zum Heiligen Land 1467–1469. Zwischen Christianisierung und Europäisierung. Beiträge zu Geschichte Osteuropas in Mittelalter und Früher Neuzeit. Festschrift für Peter Nitsche zum 65. Geburtstag (Her. von Eckhard Hübner, Ekkehard Klug und Jan Kusber). Stuttgart 1998. P. 377–378.

REFERENCES

1. Aleksander Sołtan — Szambelan Karola Zuchwałego i Kawaler Złotego Runa. (1862). *Przegląd Poznański*, 33, 65–80 [in Polish].
2. Buchyns'kyj, B. (1909). Studii z istorii tserkovnoi unii. III. Misailiv lyst. *Zapysky Naukovoho Tovarystva im. T. Shevchenka*, XC (IV), 5–24 [in Ukrainian].
3. Buchyns'kyj, B. (1909). Zmahannia do unii rus'koi tserkvy z Rymom v rokakh 1498–1506. *Zapysky Ukrains'koho Naukovoho Tovarystva v Kyievi*, 6, 5–53 [in Ukrainian].
4. Bulgakov, M. (1883/1996). *Istoriya Russkoj cerkvi*. Sankt-Peterburg-Moskva, 5 (IX) [in Russian].
5. Czacki, T. (1800/1843). *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródlach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 r. wydany*. Warszawa-Poznań, 1 [in Polish].
6. *Documenta pontificum romanorum historiam Ucrainae illustrantia: (1075–1953)*. (1953) Analecta OSBM. Seria 2. Sektsiia 3: Documenta Romana Ecclesiae Catholicae in terris Ucrainae et Bielarusjae [zibr. Atanazij Hryhorij Velykyj, ChSVV], 1, Roma [in Latin].
7. Florya, B. N. (1999). Popytka osushhestvleniya cerkovnoj unii v Velikom knyazhestve Litovskom v poslednej chetverti XV — nachale XVI veka. *Slavyane i ix sosedi. Vyp. 7: Mezkhkonfessional'nye svyazi v stranax Central'noj, Vostochnoj i Yugo-Vostochnoj Evropy v XV–XVII vekax*, 7, 40–81 [in Russian].
8. Gramota kievskago mitropolita Misaila k pape Sikstu IV, 1476 g. (1605/1887). *Arhiv Yugo-Zapadnoj Rossii* [izd. Golubev, S.]. Wilno–Kyiv, 1 (7), 193–231 [in Church Slavonic].
9. Hrushevs'kyj, M. (1905/1994). *Istoriia Ukrainy-Rusy*, 5. Kyiv [in Ukrainian].
10. Hrushevs'kyj, M. (1907). Bohdan Buchyns'kyj — Posmertna zghadka. *Zapysky Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka*, LXXVIII (IV), 176–178 [in Ukrainian].
11. Jaroszewicz, J. (1844). *Obraz Litwy pod względem jéj cywilizacyi, od czasow najdawniejszych do końca wieku XVIII*, 2. Wilno [in Polish].
12. Kojałowicz, A. W., S. I. (1669). *Historiae Lituanae pars altera, seu de rebus Litanorum, a conjunctione Magni Ducatus cum Regno Poloniae ad unionem eorum Dominiorum, Antverpiae* [in Latin].
13. Kojałowicz, ks. W. W., S. I. (1897). *Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium czyli o kleynotach albo herbach których familie stanu rycerskiego w prowincyach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywiają*, Kraków [in Polish].

14. Koyalovich, M. (1859). *Litovskaya cerkovnaya uniya*, 1, Sankt-Peterburg [in Russian].
15. Kulczynski, I. (1733/1859). *Specimen ecclesiae Ruthenicae ab origine susceptae fidei ad nostra usque tempora in suis capitibus seu primatibus Russiae cum S. Sede Apostolica Romana semper unitae*. Roma/Paris [in Latin].
16. Kutrzeba, S., Fijałek, ks. J. (1923). Kopiarz rzymski Erazma Ciołka z pocz. wieku XVI-go. *Archiwum Komisji Historycznej*, 2 (1), Kraków, 66-113 [in Polish and Latin].
17. Malyshevskij, I. (1875). O gramote kievskogo mitropolita Misaila 1477 g. (pravil'no 1476 g. — N.Z.) Pape Rimskomu Sikstu IV. *Kievskie eparchial'nye vedomosti*, 17, 585–592 [in Russian].
18. Narbutt, T. (1840). *Dzieje narodu Litewskiego*, 8, Wilno [in Polish].
19. Papée, F. (1904). *Polska i Litwa na przelomie wieków średnich*, 1, Kraków [in Polish].
20. Paravicini, A., Paravicini, W. (1998). Alexander Soltan ex Lithuania, ritum grecorum sectans. Eine ruthenisch-polnische Reise zu den Höfen Europas und zum Heiligen Land 1467–1469. *Zwischen Christianisierung und Europäisierung. Beiträge zu Geschichte Osteuropas in Mittelalter und Früher Neuzeit*, 367–401, Stuttgart [in German].
21. Peleshenko, Yu. (2008). Posol'stvo kyivs'koho mytropolity Mysaila do papy Rym'skoho Syksta IV ottsia Ioana iak pam'iatka ukrains'koi ta bilorus'koi literatur. *Fenomen pohranychchia: pol's'ka, ukrains'ka ta bilorus'ka literatura — vzaiemopronyknennia i vzaiemobahachennia*, 9–32 [in Ukrainian].
22. *Polnyj cerkovno-slavyanskij slovar'*. (1900/1993). Moskva [in Church Slavonic/ Russian].
23. *Poselstwo do Papieža Rzymskiego Sixta IIII od Duchowieństwa y od Książat y Panow Ruskich w Roku 1476*. (1605). [per. i vyd. I. Potij]. Wilno [in Polish].
24. *Russkij feodal'nyj arxiv XIV — pervoj treti XVI vekav*. (1992). Moskva [in Russian].
25. Rusyna, O. (2002). Mysailove poslannia Sykstu IV za Synodal'nym spyskom. *Ukrains'kyj arkheohrafichnyj schorichnyk*, 7 (10), 281–296 [in Ukrainian].
26. Sacranus, J. (1507). *Elucidarius errorum ritus Ruthenici*. Kraków [in Latin].
27. Semenchenko, G. (1987). Neopublikovannye gramoty sbornika SOKM 9907. *Russkij feodal'nyj arxiv XIV — pervoj treti XVI vekov*, 3, 626–630 [in Russian].
28. Shahmatov, A. (1897). *Kievo-Pecherskij paterik i Pecherskaya letopis'*. Sankt-Peterburg [in Russian].
29. Shevchenko, V. (2002). Unijna dvovektornist' teorii Moskva — III Rym ta Hramoty Mysaila v istorychnomu konteksti druhoi polovyny XV st. *Ukrains'ke relihiieznavstvo*, 21, 64–74 [in Ukrainian].
30. Shevchuk, V. (1984). Ioann. Posol'stvo do papy Rym'skoho Siksta IV vid dukhovenstva, i vid kniaziv, i vid paniv rus'kykh. Z Vil'ny, roku 1476, misiatsia bereznia, 14 dnia. *Antolohiia ukrains'koi poezii*, 1, 42–44 [in Ukrainian].
31. Shevchuk, V. (2002) Ioann. Posol'stvo do papy rym'skoho Siksta IV vid dukhovenstva, i vid kniaziv, i paniv rus'kykh. Z Vil'ny, roku 1476, misiatsia bereznia, 14 dnia. *Zolote slovo. Khrestomatiia literatury Ukrainy-Rusi epokhy seredn'ovichchia IX-XV st.*, 2, 587–591 [in Ukrainian].
32. *Slovnyk staroukrains'koi movy XIV–XV st.* (1977). [red. kolehiia: D. H. Hrynchyshyn, L.L. Humets'ka, I. M. Kernyts'kyj], 1, Kyiv [in Old Ukrainian/Ukrainian].
33. Stebelski, x. I. (1878). O Prześwietnej Familii JMśc PP. Sołtanów. *Archiwum komisji historycznej*, 1, 373–394 [in Polish].
34. Turuk, E. (2012). Ioannovskaya redakciya Kievo-Pecherskogo paterika: problemy interpretacii. *Vestnik NGU: Istoriya, filologiya*, 11 (2), 102–105 [in Russian].
35. Zators'kyj, o. N. (2013). Poslannia Mysaila za Smolens'kym spyskom. *Ukrains'kyj arkheohrafichnyj schorichnyk*. 18 (21), 401–427 [in Ukrainian].